

Deák János

A katonai stratégiák változásai és fejlődésük lehetséges irányai

A szerző a hadtudomány és a fegyveres küzdelem elméletében végbement változásokra hivatkozva vázolja a katonai stratégia tárgyát és tartalmát, majd bemutatja az Amerikai Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció katonai stratégiájának új elemeit, a két nagyhatalom fegyveres erői fejlesztésének főbb irányait. A tanulmány zárórészében, a katonai konfliktusok jellegéből kiindulva, utal néhány olyan, a katonai erők alkalmazásával kapcsolatos kérdésre, problémára, amellyel a hadtudomány kutatóinak a jövőben foglalkozniuk kell.

A hadtudományban,¹ azon belül a fegyveres küzdelem elméletében és gyakorlatában, mindenekelőtt a katonai stratégiában mélyreható változások következtek be a hidegháború befejezését követően. A dolgozatom tárgyát képező katonai stratégiai gondolkodás változásait illetően azt látjuk, hogy a hidegháborút követően a szemünk előtt váltak semmivé az addigi katonapolitikai illetve katonai stratégiai koncepciók. A világ vezető katonai hatalmai, illetve a katonai szövetségek az 1990-es években szinte egyidejűleg vetették el és cáfolták meg a katonai erők bevetésének céljairól, eszközeiről és módjairól vallott korábbi elképzeléseket. Hibásnak nyilvánították a katonai biztonság szavatolásának alapelveit, elvetették, illetve módosították a haderők fenntartásának és fejlesztésének korábban elfogadott elveit.

Mindennek okai elsősorban a vezető katonai hatalmak, szövetségek politikájának változásaiban, a globalizáció, illetve a regionalizáció felgyorsulásában, a tudományos-technikai-technológiai fejlődés legújabb eredményeinek hatásában, egyes korábbi közép- illetve nagyhatalmak egyenlőtlen fejlődéséből – előretöréséből, vagy lemaradásából – következő új világrend kialakulásában keresendőek. Ez a folyamat, illetve a rendkívül tragikus eseményeknek a bekövetkezése, mindenekelőtt a 2001. szeptember 11-i terrortámadás, meghatározó hatással voltak és vannak a katonai erők alkalmazására vonatkozó politikai-katonai gondolkodásra.

¹ „A hadtudomány a nemzetközi és nemzeti biztonságot fenyegető kihívások és veszélyek ellen alkalmazott katonai erők és eszközök sikerét meghatározó elméleti tételek és gyakorlati tapasztalatok összefoglaló ismeretrendszere.” (Az MTA Hadtudományi Bizottsága és köztestületi tagságának állásfoglalása, Hadtudomány 2007/1. szám, 14. oldal)

Mindebből nem következik, hogy az egyetemes hadtudomány, illetve a nemzeti és szövetségi katonai stratégiák minden tétele érvényét veszítette volna. A fegyveres küzdelem, a háború elvei és törvényszerűségei, a történelmi és nemzeti hagyományok erősebbnek bizonyultak, mint a politikai ambíciók. Sőt, a nemzeti hagyományokat a politika több országban felerősíti, ezzel motivációs és emocionális alapot képez a haderő-fejlesztése, illetve – politikai céllal történő – bevetetősége érdekében.

A katonai stratégia kapcsolatrendszere a politikával, a diplomáciával, a gazdasággal lényegesen bonyolultabbá vált az idők során. Mindazonáltal a *katonai stratégia teljes egészében a politikának van alárendelve* napjainkban is, az határozza meg céljait, feladatai jellegét és általános irányultságát. A katonai stratégia mindenkor az államok azon törekvéseit szolgálta, hogy a fegyveres erőiket és eszközeiket miként tudják alkalmazni politikai céljaik elérése érdekében.

Egy további összefüggés szintén figyelmet érdemel. A ma értelmezett fogalmi körben megjelent a *nemzeti katonai stratégia* mint a nemzeti biztonsági stratégiából levezetett, a katonai biztonsággal, a nemzeti katonai erő létrehozásával, fenntartásával, fejlesztésével, illetve alkalmazásával összefüggő hivatalos állami nézeteket tartalmazó dokumentum. Ebből adódóan a tanulmányban a katonai stratégiát több vonatkozásban kettős jelentésben értelmezem: általános és egyetemes értelemben, tehát minden államra, szövetségre vonatkozóan, illetve államspecifikus, vagyis nemzeti, csak az adott országra vonatkozó értelemben. Ugyanakkor, bár a katonai stratégia, illetve a nemzeti katonai stratégia fogalmilag nem minden tekintetben hordozzák ugyanazt a tartalmat, egyes területeken lényegi különbségek is vannak köztük, de fontos kérdésekben az értelmezések megegyezhetnek, vagy igen közelállóak lehetnek. Más szavakkal: a katonai stratégia mint az egyetemes hadtudomány szakága – általános értelmű, a nemzeti katonai stratégia pedig specifikus tartalommal bír.

A *katonai stratégia vezető helyet foglal el a hadtudományban*. A hadtudomány keretei között a katonai stratégia határozza meg a követelményeket a hadművelleti elmélet és gyakorlat, valamint a harcászat irányában, feladatokat szab részükre, meghatározza az egységes célokat, amelyek elérése során a hadművelleti elmélet és a harcászat alá van rendelve a katonai stratégiának. A harctevékenységek, illetve a hadműveletek, amennyiben nem a katonai stratégia célkitűzései szerint folynak, végső soron nem csak feleslegesek és értelmetlenek, hanem a vereség okaivá és válhatnak. Ezzel együtt a harcászat és a hadművelleti elmélet (gyakorlat) a katonai stratégia számára alapokat szolgáltat, csak általuk reprezentálhatja saját lehetőségeit.

A katonai stratégia értelmezése a történelem során koronként és országonként (szövetségek és koalíciók függvényében) állandó változásban volt. Fejlődésének első időszakában a katonai stratégia a katonai ismereteket átfogóan értelmezte, az egész hadügy szintézisének, integrációjának és általánosításának számított. Ebből adódóan a katonai stratégia tárgya, egyben kutatási területe a korábbi időszakokban maga a *háború* volt. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a háború nagyon bonyolult, összetett és többoldalú társadalmi-politikai jelenség, ezért a fegyveres küzdelem és általában a háború minden kérdését nem lehet a katonai stratégia korábban értelmezett keretei között vizsgálni. Ezért ma a háború több tudományterület, tudományág, a hadtudomány mellett a társadalomtudományok, természettudományok,

műszaki tudományok és más tudományágak és szakok vizsgálatának tárgya. Ezzel együtt fontosnak tartom a katonai stratégia fogalmának, tárgyának, kapcsolatainak és változásainak értelmezését, aktualizálását.

Ebben a tanulmányban ismételten megkísérlem a jelenlegi, illetve a belátható közeli és középtávú időszakokban bekövetkező háborúk és fegyveres konfliktusok jellegére, a változások tendenciáira vonatkozó katonai stratégiai nézetek áttekintését. Mindenekelőtt célszerű rögzíteni illetve pontosítani a katonai stratégiának – mint a hadtudomány, azon belül a hadművészet meghatározó alkotóelemének – a tárgyát, illetve tartalmát.

A katonai stratégia tárgya és tartalma

A katonai stratégia az államok illetve katonai szövetségek – a legutóbbi időszakban „erőközpontok” – elméleti, tudományos, egyes esetekben ideológiai háttérű nézetrendszere, egyben gyakorlati tevékenysége a katonai biztonság szférájában.

A katonai stratégia elmélete: azon tudományos ismeretek rendszere, melyek a háborúk jellegéről, a háborúk – katonai eszközrendszerek fenntartása által történő – elkerülésének (más módon fogalmazva: az elrettentésnek, visszatartásnak) lehetőségéről, az államok illetve szövetségek katonai védelemre történő felkészüléséről, összességében a háborúk illetve stratégiai méretű haditevékenységek lefolyásának módjairól és formáiról szólnak. *A katonai stratégia gyakorlati oldala:* az állami és a katonai felsővezetés tevékenysége, amely általában a háborúk elkerülésére, avagy megelőző háború indítására, az államok, szövetségek háborúra, fegyveres konfliktusokra illetve védelemre történő felkészítésére irányul, de egyben magába foglalja az államok, szövetségek fegyveres erőinek irányítását is a háborúk, fegyveres konfliktusok időszakában.

Ebből is következően az egyetemes hadtudományi gondolkodásban az fogadható el, hogy a katonai stratégia kutatásának tárgya – a háború legfőbb, legspecifikusabb megjelenése formája a fegyveres küzdelem legyen, mégpedig annak legfelsőbb, stratégiai szintje, amely lényegében átfogja a haditevékenységek előkészítésének, lefolyásának, illetve a visszatartásnak (elrettentésnek) legfontosabb aspektusait.

A katonai stratégia tartalma a történelmi és tudományos tapasztalat alapján az alábbiakban foglalható össze:

- a korszerű háborúk valószínű jellegének, hadászati tartalmának feltárása és elemzése, a háborúk és fegyveres konfliktusok elkerülésének, az elrettentésnek illetve a visszatartásnak vizsgálata;
- a fegyveres erők feladatainak meghatározása a háborúk, fegyveres konfliktusok időszakára, valamint az erőforrások, illetve a stratégiai tartalékok szükségletének számvetése és biztosítása;
- a háború és a hadászati méretű katonai műveletek végrehajtása, illetve az azokban való részvétel, valamint az azokra való felkészítés módjainak, formáinak és lehetséges körülményeinek az elméleti megalapozása;
- a fegyveres erők alkalmazásának megtervezése a valószínűsíthető háborúkra illetve hadászati műveletekre, az összhaderőnemi illetve önálló haderőnemi hadászati műveletek többváltozatú terveinek kidolgozása;

- a fegyveres erők irányítása és vezetése békeidőszakban és háborúban; műveleteinek hadászati szintű logisztikai támogatása, ellátásának irányítása és a fenntartásával illetve fejlesztésével kapcsolatos katonai – stratégiai követelmények kidolgozása;
- az ország (állam), szövetség katonai védelemre történő felkészítésével kapcsolatos követelmények meghatározása;
- a világ más vezető hatalmai, szövetségei, a válságkörzetek és szomszéd régiók illetve államok háborúra, hadászati méretű katonai műveletekre (haditevékenységekre) való felkészülésének, háborúra, haditevékenységek megkezdésére vonatkozó nézeteiknek és lehetőségeiknek (potenciáljuknak), valamint tényleges lépéseiknek, fentiekre utaló rendszabályok bevezetésének felderítése és értékelése.

A katonai stratégia fenti tartalmi elemei a világ vezető katonai hatalmainál, mind a katonai szövetségeknél, mind pedig más, kis- és közepes hatalmaknál ma egy sor, *megválaszolatlan kérdést és aktuális problémát vetnek fel*. Az új évezred első éveit mutatják, hogy a világban, a katonapolitikai helyzetekben bekövetkező igen gyors változásokra nem minden esetben voltak, és ma sincsenek olyan adekvát válaszok, melyek hatékonyan és eredményesen semlegesíthették volna a katonai biztonság terén jelentkező veszélyeket illetve fenyegetéseket.

A témában a kutatót leginkább foglalkoztató kérdések közül a következőket érdemes felvetni: Helyes úton jár-e a hadtudomány, tud-e elméleti útmutatót adni napjainkban? A katonai stratégia képes-e megújulni és hatékonyan közreműködni a politikai célok elérése érdekében? Mi a teendő, hogy a napjainkban folyó válságreagáló, illetve béketeremtő-békefenntartó műveletekben a katonai feladatok eredményesebben legyenek végrehajtvá?

A sokakban megfogalmazódó, de ki nem mondott kérdés – véleményem szerint – talán az, hogy – figyelembe véve a ma is rendelkezésre álló hatalmas katonai potenciálokat és a fegyveres erők lehetőségeit – vajon képes-e a hadtudomány, illetve a katonai stratégia elmélete helyes irányt mutatni, hatni a politikára, annak érdekében, hogy a nagyméretű katonai konfliktusok és háborúk elkerülhetőek legyenek, bekövetkezésük esetén pedig eszkalációjuk visszafogható, pusztító hatásuk csökkenthető, a haditevékenységek pedig megállíthatóak, illetve kezelhetőek legyenek?

A hadtudomány és a katonai stratégia egyik központi kérdése ma az, hogy *prognózist tud-e adni a belátható jövőben bekövetkező háborúk és fegyveres konfliktusok jellegére és hadászati tartalmára*. Az természetesen filozófiai jellegű vita tárgya lehet, hogy a prognózisok mennyire lehetnek helyesek illetve teljesek, egyáltalán képesek vagyunk-e előre látni a bekövetkező eseményeket, háborúkat, fegyveres konfliktusokat? A hadtudomány kutatói is tisztában vannak azzal, hogy a prognózisok igen nagy hibaszázalékkal készülhetnek el. Ezzel együtt számos olyan új elméleti munkával találkozhatunk a külföldi szakirodalomban is, melyek új háborús elméleteket tartalmaznak és nagyon tanulságosak, helyességük azonban csak részben igazolódik. Az is belátható, hogy csak a „tudományosság” elfogadtatása érdekében készíteni prognózisokat – nem csupán értelmetlen, hanem etikátlan is.

A nem kevésbé fontos dilemma – nézetem szerint – az sem, hogy a felgyorsult tudományos-technikai forradalom, a hadügyi forradalom korszakában a „háború” fo-

galma, illetve tartalma megváltozik-e? A háború fogalmát már korábban kiterjesztették a politikai küzdelmek minden szférájára, így elfogadtuk a hidegháború, a gazdasági háború, a pszichológiai háború, vagy az információs háború fogalmát. Nézetem szerint azonban a háború fogalmában illetve tartalmában bekövetkezett változások nem érintik a háború lényegét, amely klasszikus értelemben nem más, mint *a politikai célok elérése a fegyveres küzdelem (harc) eszközeivel.*

Itt fontos lenne tisztázni, hogy *mit értsünk a fegyveres küzdelem (harc) eszköze fogalom alatt.* A hagyományos fegyverek, fegyverzetek, eszközök és harci anyagok értelemszerűen ide tartoznak – a hideg fegyverektől a tűzfegyvereken keresztül a tömegpusztító fegyverekig, illetve a nagy pontosságú fegyverrendszerekig. A kérdés az, hogy a fegyverként alkalmazott élőlények, eszközök, anyagok vagy a szándékosan előidézett szennyezések, fertőzések, járványok, súlyos következményekkel járó természeti jelenségek, katasztrófák, az energia-, az élelem-, vagy a vízellátás ellenséges szándékkal, illetve katonai céllal történő megghiúsításának, akadályozásának eszközei miképpen értelmezhetőek? Ugyancsak felmerült a legutóbbi időszakban az informatikai rendszerek támadásának, működésképtelenné tételének kérdése.

Ami a háború, a fegyveres konfliktus tartalmát illeti, abban – természetes módon – megjelenik a küzdelem minden formája, így a gazdasági, politikai (diplomáciai), ideológiai és az információs harc, de döntő jelentőségű a fegyveres küzdelem lesz. A fegyveres küzdelem fogja visszatükrözni a háború hadászati tartalmát és jellegét, illetve a háború főbb mutatóit (strukturális elemeit), mint a háború indításának módját, a háború hadászati céljait, a háború során végrehajtandó hadászati feladatokat, a háború méreteit, az alkalmazandó fegyverek fajtáit, és összességében a haditevékenységek formáit és jellegét.

A háborúról, illetve a katonai stratégiáról alkotott és ma még uralkodó gondolkodás általában az elmúlt háborúk, fegyveres konfliktusok tapasztalatainak elméleti feldolgozásán alapszik. Ezeket az elemzéseket, különösen a legutóbbi háborúk, fegyveres műveletek tanulságának feldolgozását és figyelembevételét rendkívül fontosnak tartom, és azt gondolom, hogy a jövő háborúi jellegének megértése céljából érdemes áttekinteni a világ vezető katonai hatalmainak – mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államoknak és az Oroszországi Föderációnak – mai, legújabb nézeteit a vizsgált területen².

Az Amerikai Egyesült Államok katonai stratégiájának új elemei

Az Egyesült Államok védelempolitikája, illetve katonai stratégiája napjainkra vitát váltott ki a szövetségesek körében is. A vitát elsősorban azok a fegyveres beavatkozások váltották ki, amelyeknél felmerült a katonai művelet jogosságának kérdése. Így mint ismert, több állam (szövetséges és nem szövetséges) felvetette a 2003. évi iraki beavatkozás esetében is, hogy az nem volt összhangban az ENSZ alapokmányával.

2 Fontosnak tartom más hatalmak – mint Kína, India, de az európai középhatalmak (Franciaország, Németország, Nagy-Britannia) és más országok katonai stratégiáinak vizsgálatát is, de a dolgozatom keretei most ezt nem teszik lehetővé.

A fegyveres önvédelemre, vagyis az agresszió visszaverésére való jogot a nemzetközi közösség elfogadja, és hivatalosan rögzítette az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmányának 51. cikkében. Az *agresszió fogalmát* pedig az ENSZ 3314. számú határozata tartalmazza, miszerint: agresszióknak kell tekinteni valamely állam fegyveres erőinek alkalmazását másik állam szuverenitása, területi sérthetlensége, vagy politikai függetlensége ellen, illetve bármilyen más módon történő támadást, amely összeegyeztethetetlen a szervezet alapokmányával.

Figyelembe véve – egyik oldalról – a fentieket, más oldalról a hidegháború utáni helyzetben a válságócok felszámolásának szükségességét, az Egyesült Államok és a NATO szemszögéből pedig különösen a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást, érthető a megosztottság a közelmúlt fegyveres konfliktusai, háborúi tekintetében. Kétségtelen, hogy a hidegháborút követő időszak azon katonai műveletei, melyeket a NATO illetve az Egyesült Államok vezetett koalíciók hajtottak végre, mint Jugoszláviában, Afganisztánban, Irakban nem minden esetben voltak összeegyeztethetőek az ENSZ Alapokmányával, egyes esetekben a NATO Alapokmányával.

Az Egyesült Államok biztonsági és védelempolitikájának alapvető téziseit az elnöki, a védelmi miniszteri, valamint a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága elnöke által jegyzett dokumentumokban érdemes tanulmányozni. A hivatalos állásfoglalások egyértelműsítik, hogy *az Egyesült Államok a háborút a nemzetközi kapcsolatok nem csupán megengedhető, hanem egyes esetekben szükséges formájának tekinti a külpolitikai céljainak realizálása érdekében.* Az Államok katonapolitikai és nemzeti biztonsági dokumentumainak egyik legfontosabb tézise napjainkban a *katonai erő megelőző alkalmazása a nemzeti érdekek védelme céljából.*

A NATO és kiemelten az Egyesült Államok stratégiai dokumentumai tartalmazzák mind a korlátozott háborúk lehetőségét akár hagyományos, akár nukleáris fegyverek alkalmazásával, de nem zárják ki az átfogóbb, nagyobb méretű háború lehetőségét sem hagyományos, vagy nukleáris fegyverek bevetésével.

Az Egyesült Államok meghatározónak tekinti a politikai célok elérését a háborúkban, fegyveres konfliktusokban, aminek realizálása nyilvánvalóan el sem lenne képzelhető az amerikai fegyveres erők egyedülálló műveleti és harci képessége és lehetőségei nélkül. Mindazonáltal az amerikai vezetésű válságreagáló műveletek kapcsán – különösen az iraki műveleteket illetően – több kutató felveti, hogy ezek katonai kudarcként is értelmezhetőek. Ezzel részben egyet is lehet érteni, hiszen a haderők nem voltak felkészülve a szembenálló felek gerilla-terrorisztikus jellegű harcmodorára, de az ún. „demokratikus átalakulás”-t nem értő, ellenző lakosság ellenállására sem.

Ugyanakkor, ha a jelenlegi helyzetet alaposabban áttekintjük, úgy megállapíthatjuk, hogy a hidegháborút követő időszakban végrehajtott katonai műveletek az Egyesült Államok számára jelentős politikai és stratégiai eredményeket hoztak. Ha elfogulatlanok akarunk maradni (szövetségesünket illetően), úgy geopolitikai megközelítésben és a végrehajtott *műveletek geostratégiai tartalmát vizsgálva meg kell állapítanunk a következőket:*

- a koszovói válság felszámolása érdekében 1999-ben végrehajtott *Jugoszlávia elleni* műveletek eredményeképpen megerősödött az Egyesült Államok és a NATO befolyása a Balkánon, illetve ez volt az első jelentősebb NATO-had-

művelet az Észak-atlanti Szövetség Szervezetének alapokmányában rögzített felelősségi területen kívül;

- az *Afganisztánban* 2001-ben és azt követően végrehajtott katonai műveletek azt eredményezték, hogy az Egyesült Államok és a Szövetség behatolt Közép-Ázsiába, ezzel csökkentették más államok befolyását a térségben;
- az *Irakban* 2003-ban végrehajtott hadműveletek, illetve az azt követő időszak katonai műveletei eredményeképpen gyakorlatilag kontroll alá került a stratégiaiul rendkívül fontos Perzsa-öböl térsége az olajtartalékaival egyetemben.

Bár a háborúk és fegyveres konfliktusok indításakor a tervek végrehajthatósága nem minden esetben bizonyosodik be, a fentebb vázolt geostratégiai eredményeket konstatálva a kutatóban megfogalmazódik az a feltételezés, hogy éppen ezek lehetnek az eredeti célok és a fegyveres erők bevetésének okai. Amennyiben a fenti gondolatsort elfogadjuk, meg kell állapítanunk, hogy az Egyesült Államok, illetve a NATO által vezetett fegyveres beavatkozások (háborúk, fegyveres konfliktusok) a Balkán, a Közel-Kelet és Közép-Kelet térségében céljaikat alapvetően elérték, végső soron – függetlenül a katonai és polgári áldozatok nagy számától és a jelentős anyagi-gazdasági veszteségtől –, a politika oldaláról akár sikerként is felfoghatóak lehetnek.

Az Egyesült Államok nemzeti katonai stratégiája³, melyet 2004-ben fogadtak el, tartalmazza az *amerikai fegyveres erők fejlesztésének irányait* rövid- és középtávra. A dokumentum meghatározza azokat az alkalmazási módokat, valamint a szükséges erőket és eszközöket is, amelyek – a katonai-stratégiai helyzet függvényében – szükségessé lesznek az ellenség feletti fölény létrehozásához a XXI. század katonai műveleteiben.

Az amerikai nemzeti katonai stratégiában külön hangsúlyozzák, hogy az ellenség feletti erőfölényt nem az erők és eszközök mennyiségével, hanem a szükséges körülmények megteremtésével kell létrehozni. Ennek érdekében szükségesnek tartják a fegyveres erők átalakítását egységes *hálózatközpontú hadviselésre alkalmas* erővé, aminek érdekében fel kívánják számolni a fegyveres erők haderőnemeit szétválasztó és megosztó adminisztratív – strukturális és szervezeti – akadályokat.

Az amerikai katonai vezetés arra a következtetésre jutott, hogy a harci erők közötti együttműködés hatékonyságát az információk gyűjtésének, feldolgozásának és az erökhöz való szelektált eljuttatásának (elosztásának) tökéletesítése fogja biztosítani, aminek eredményeként megnő az elhatározások meghozatalának minősége és operativitása, következésképpen a műveletek hatékonysága a bonyolult háborús térségben. Ennek érdekében a Pentagon megkezdte a globális információs hálózat szétbontakoztatását, amely háborús helyzetben ki fogja szolgálni a politikai és a katonai vezetést, valamint a harcoló csapatokat is.

Az érvényben lévő amerikai nemzeti katonai stratégia értelmében az Egyesült Államok fegyveres erőinek a jövőben meg kell felelniük a következő *követelményeknek*:

- a különböző típusú szervezetek, valamint a fegyverzeti és haditechnikai eszközök egységes rendszerbe történő *teljes integrációjának*;

3 The National Military Strategy of the United States of America (A Strategy for Today; A Vision for Tomorrow), 2004, Washington D.C., Chairmen of the Joint Chiefs of Staff

- az *expedíciós képesség* fenntartásának, ami az amerikai fegyveres erők azon „erő kivetítési” képességét jelenti, hogy a világ bármely térségben – korábban létrehozott infrastruktúra nélkül is – szét tudják bontakoztatni csapat- (erő-) csoportosításait a hadászati átcsoportosítási terveknek megfelelően;
- a *hálózatközpontúságnak*, amely feltételezi olyan információs-kommunikációs hálózat megteremtését, melyben összekapcsolják a szenzorokat (információforrásokat), a döntési pontokat, valamint a végrehajtókat; ez biztosítja azt, hogy a hadműveletek folyamatában a résztvevők információkat kapjanak a helyzetről, ami felgyorsítja az erők és fegyverrendszerek irányítását, a hadműveletek ütemét, javítja az ellenség erői pusztításának hatékonyságát, a saját csapatok túlélőképességét, nem utolsósorban a hadműveletek és harctevékenységek összehangolódását, önszinkronizációját;
- a hadműveletek *tervezésének, centralizációjának*, és ugyanakkor az elhatározások csapatok által történő *végrehajtásának decentralizációjának*, vagyis annak biztosítása, hogy az alsóbb szintű csapatok az egységes hadműveleti elgondolás alapján önállóan folytassák harctevékenységeiket;
- *adaptációs képességnek*, annak érdekében, hogy a csapatok (erők) csoportosításai gyorsan tudjanak alkalmazkodni a mindenkori helyzetekben bekövetkezett változásokhoz, valamint a világ különböző térségeiben a földrajzi, meteorológiai, illetve más, a műveletekre ható körülményekhez;
- annak a képességnek, hogy az amerikai csapatok (erők) parancsnokai *az ellenségnél időben korábban, pontosabb és teljesebb információkhoz jussanak*, azok alapján helyes elhatározásokat tudjanak hozni és azokat végre is tudják hajtatni olyan gyorsasággal, amire a szemben álló fél nem lenne képes reagálni és végül *a magasfokú pusztító erő* kiváltásának képessége.

A vázolt képesség-követelmények – véleményem szerint – teljes összhangban vannak a korábbi – 1997. évi – nemzeti katonai stratégiában megfogalmazott *stratégiai koncepciókkal*, mint a hadászati agilitás (Strategic Agility), tengerentúli jelenlét (Overseas Presence), az erő kivetítése (Power Projection), a döntő erő (Decisive Force), valamint a *hadműveleti elvekkkel*, mint az uralkodó vagy döntő manőver (Dominant Maneuver), a pontos végrehajtás (Precision Engagement), teljes körű oltalmazás (Full-dimensional Protection), és a fókuszált logisztika (Focused Logistics).

A *hálózatközpontú hadviseléssel* napjainkban igen sok elméleti szakember foglalkozik. Többen úgy tekintenek a hadviselésnek erre a koncepciójára, mint a háború és a fegyveres küzdelem új formáinak legfontosabb tartalmára. Ugyanakkor ez a megközelítés – álláspontom szerint – nem igazán helyes, de legalább is vitatható, minthogy a hálózatközpontúság fogalma nem képes magába foglalni a bekövetkező háborúk, fegyveres konfliktusok specifikus katonai-stratégiai jellemzőit, mivel az információk és adatok új informatikai technológiák és eljárások alkalmazásával történő felhasználását, új modellek belépését jelenti, melyek segítségével az információcserék új minőséget kapnak, és végső soron megváltoztatják a csapatvezetés minőségét. Ez nyilvánvalóan nagy jelentőségű előrelépés, fontos eleme az ezredfordulón a hadügyben végbemenő változásoknak.

Ami azonban a fegyveres küzdelem tartalmának jövőbeni változásait illeti – különös tekintettel a hálózatközpontú műveletek koncepciójára –, a fő kérdés az, hogy

megváltoznak-e a hadászati műveletek, hadműveletek, harctevékenységek fajtái, formái és módjai, avagy ezekben lényegi változás nem feltétlen következik be?

A fejlett katonai hatalmak és szövetségek célja a hadviselés hatékonyságának javítása. E tekintetben nagy jelentőségű, hogy a NATO Katonai Bizottsága (Military Committee – MC) egyetértésben a Szövetséges Átalakítási Parancsnoksággal (Allied Command Transformation – ACT) 2006. június 6-án kiadta állásfoglalását a „műveletek hatásalapú megközelítése” koncepcióról⁴, melynek napjainkban is folyik a tesztelése (Concept Development & Experimentation – CD&E). A CD&E folyamatban igen jelentős szerepet játszik az Egyesült Államok Összhaderőnemi Erők Parancsnoksága (US Joint Force Command – USJFCOM), amely eljárásokat, tapasztalatokat és képességeket ad át az Átalakítási Parancsnokságnak.

Az EBAO elveit, lehetséges szereplőit, működési mechanizmusát, együttműködési rendszerét, időbeni és térbeni korlátait vizsgálva megállapítható, hogy a műveletek különböző fajtái, fázisai és szintjei között nem jellemzőek a markáns választóvonalak. Az EBAO az alábbi mátrix szerinti tervezési és végrehajtási eszközrendszerek együttes aktivizálásával valósítható meg: *politikai, katonai és civil eszközökkel, valamint gazdasági eszközökkel.*

A műveletek hatásalapú megközelítése koncepciójának katonai eszközrendszerként – Keleten és Nyugaton – *a hálózatközpontú háborút, fegyveres küzdelmet értelmek.* Ennek elgondolása azonban eltérő a különböző katonai kultúrájú kutatócsoportoknál. A lényegét illetően általában egyetértés van a tekintetben, miszerint a katonai műveletek során csapásokat kell mérni az állami és katonai vezetés kulcsfontosságú elemeire, a „válaszcspás (megtorlócsapás)” kiváltására rendeltetett erőkre abból a célból, hogy fontos csomópontokat kapcsoljanak ki, melyek pusztítása „láncreakció”-szerűen hatni fog az ellenség teljes védelmi rendszerére. A műveleteket végrehajtó erők és eszközök az első időszakban a légierő, a ballisztikus, illetve a földfelszíni („cirkáló”-) rakéták, pilótanélküli eszközök, valamint a különleges erők mélységben alkalmazott erői (csoportjai) lesznek, az összhaderőnemi főerők fokozatos bevetésével.

A műveletek elsősorban a politikailag, gazdaságilag és katonailag legfontosabb célok, objektumok semlegesítésével, a politikai és hadászati célkitűzés teljesítése érdekében, meghatározott hadműveleti zónákban és harctevékenységi körzetekben folynak majd, és nem terjednek ki a védő fél más földrajzi térségeire, területeire. Ennek következtében „össze nem függő” harcterületek alakulnak ki a hadszíntéren, melyek között harcászati szinten hagyományos értelemben vett szárnyak, mögöttes és mélységi területek nem minden esetben lesznek.

A hatásalapú és a hálózatközpontú műveleti koncepciók fontos sajátossága, hogy a felek várhatóan – jó előre megtervezett – információs és informatikai műveleteket és akciókat hajtanak majd végre, abból a célból, hogy dezorganizálják az állami és katonai vezetés rendszerét, csökkentsék vagy megghiúsítsák az ellenség lehetőségeit a katonai-stratégiai helyzetről szerzett információk feldolgozásában. A művele-

4 Talla István – Babos Tibor: A műveletek hatásalapú megközelítése koncepció a rigai NATO csúcserkezlet tükrében, Új Honvédségi Szemle, 2007/1. és Szép László – Horváth Zoltán: NATO transzformáció – A koncepció fejlesztés és tesztelés folyamata, Új Honvédségi Szemle, 2007/4.

tek hatásalapú megközelítésének koncepciója, illetve a hálózatközpontú műveletek megvalósításának elmélete és gyakorlata a következő új katonai-stratégiai átalakítási kérdéseket veti fel:

- az új egyesített hadműveleti szervezetek létrehozását, melyek magukba foglalják a fegyveres erők minden haderőnemének mobil szervezeteit, erőit és eszközeit;
- a légi (repülőerők, műholdbázisú erők, légvédelmi erők) támogatása a szárazföldi, illetve haditengerészeti erők által, és nem fordítva, mint ahogyan az napjainkig történik;
- a különleges műveleti erők hatékonyságának emelése az ellenséges területeken folyó harcfeleltetések során, abból a célból, hogy képesek legyenek ellenőrzés alá vonni a nukleáris és más tömegpusztító fegyvereket tároló raktárakat: birtokba tudják venni, illetve meg tudják semmisíteni az interkontinentális ballisztikus rakétákat, a hadászati repülőerők repülőgépeit a repülőtereken; valamint a rakétahordozó atom-tengeralattjárókat a haditengerészeti bázisaikon.

A hálózatközpontú és hatásalapú katonai műveletekre jellemző lehet, hogy a háború, különösen annak első időszaka nem korlátozódik majd az összhaderőnemi műveletekre, hanem a védő fél mélységi területein az elszigetelt harctevékenységek mellett gerilla és gerillaellenes, terrorisztikus, illetve terrorcsoportok elleni műveletekre kerül sor, mesterségesen kiváltott és irányított természeti és más katasztrófák bekövetkezésével, melyeket a lakosság kiprovokált, vagy spontán, szeparatista, vallási, etnikai és más indíttatású megmozdulásai kísérhetnek.

Az Amerikai Egyesült Államok nemzeti katonai stratégiáját körvonalazó tanulmányban szólni kellene az Államok globális rakétavédelmi rendszerének fejlesztéséről, egyszerűbben fogalmazva – az európai „ellenrakéta” rendszer telepítésének elgondolásáról. A téma azonban annyira jelentős és bonyolult, hogy szakmailag elfogadható szintű elemzése túlnőne e dolgozat keretein. Azt gondolom, hogy a két fél, az USA és Oroszország között kibontakozott diplomáciai, illetve katonapolitikai párbeszéd („2+2”, és más találkozók) előbb-utóbb eredményesek lehetnek, főleg akkor, ha mindkét oldalról, illetve az európai közösség részéről is, a katonatechnikai realitásokat jól ismerő és a globális erőegyensúly fenntartását szem előtt tartó, elfogulatlan szakértők is bevonásra kerülnek és meghallgatást kapnak.

Oroszország katonai stratégiájának legújabb elemei

A fentebb kifejtett gondolatok, elvek és tendenciák összességében legerősebb szövetségeseink az Egyesült Államok védelempolitikájának és katonai stratégiája változásainak néhány, általunk fontosnak gondolt elemét körvonalazták. Érdekes azonban röviden érinteni az Oroszország katonai stratégiájának legújabb elemeit is.

Mindenekelőtt azt lehet érezni, hogy a világban végbemenő folyamatok, a katonai biztonsági kihívások, a világ vezető katonai hatalmainál érzékelhető fejlesztések, kutatások és kísérletek – nemkülönben a katonai konfliktusok, háborúk tapasztalatai – arra ösztönzik és készítik Oroszország állami és katonai vezetését, hogy napirenden tartsák a fegyveres erők adekvát alkalmazásának biztosítását, illetve fenntartását, elsősorban a hadászati visszatartás terén. Egyre hangsúlyosabban nyilvánítják ki

az orosz állam politikai és gazdasági érdekeinek védelmét a *nemzeti határokon kívül*, békeállapot időszakban is katonai erők támogatásával, vagy – szükség esetén – katonai műveletekkel.

Ami a *hadászati visszatartás* célját illeti, az orosz katonai stratégiában ez nem új elem. Ennek szükségességét abban látják, hogy nem szándékoznak megengedni az erővel történő nyomásgyakorlást, illetve agressziót Oroszországgal és szövetségeseivel szemben békében, háborús helyzetben pedig meg akarják állítani a haditevékenységek eszkalációját, illetve – a visszatartás katonai eszközeire támaszkodva – a katonai műveletek befejezését a föderáció érdekeinek figyelembevételével kívánják elérni.

A fegyveres erők alkalmazása békeállapot időszakában Oroszország gazdasági és politikai érdekei biztosítása céljából viszont új elem az orosz katonai stratégiában, ezért erről érdemes röviden szólni. Azt értik ezen a koncepción, hogy orosz katonai erő demonstrálásával, és/vagy katonai jelenléttel létre kell hozni az ország vagy az azt reprezentáló gazdasági-kereskedelmi struktúrák működésének biztonságát a politikailag instabil zónákban, valamint biztosítani kell az Oroszországi Föderáció állampolgárainak biztonságát a fegyveres konfliktusok körzeteiben. Ezért az orosz katonai vezetés számol behatárolt méretű hadműveletek végrehajtásának lehetőségével külföldön is, az Oroszországi Föderáció számára gazdasági és politikai érdekek miatt létfontosságú körzetekben, régiókban, más szavakkal: fegyveres erők csapat (erő) csoportosításainak bevetésével a világ különböző térségeiben.

Oroszország fegyveres erői alkalmazásának céljaiban és feladataiban történő változások szükségessé teszik a haderő alkalmazási formáinak és módjainak pontosítását. E tekintetben fontosnak tartom a vezérkar főnöke, Balujevszkij hadseregtábornok által megfogalmazott⁵ stratégiai koncepciót, mely szerint Oroszország katonai biztonságát az összes katonai, belügyi, határőr és más fegyveres szervezetek erőinek és eszközeinek komplex felhasználásával, alkalmazásával lehet és kell biztosítani. Ami a fegyveres erők feladatát illeti, az – megfogalmazásában – maradt a korábbiakban ismert: készenlét a fegyveres támadások elhárítására, az agresszió visszaverésére, és aktív katonai műveletek végrehajtására, a háborúk és fegyveres konfliktusok minden változata esetén.

Az orosz fegyveres erők feladataik végrehajtása érdekében a következő műveleti formákra készülnek fel:

- hadászati (had)műveletekre, hadműveletekre, illetve harctevékenységekre a nagyméretű és regionális háborúkban;
- hadműveletekre és harctevékenységekre a lokális háborúkban, illetve a nemzetközi fegyveres konfliktusokban;
- együttes különleges műveletekre – a belső fegyveres konfliktusokban;
- terrorszervezetek elleni hadműveletekre – a terrorizmus elleni harcban való részvétel során;
- békekikényszerítő, békefenntartó hadműveletekre – a béketámogató, illetve válságreakáló műveletek során.

5 Balujevszkij, J. N.: Transzformacija ugroz bezopasznosztyi, Voenno-promüslennüj Kurir, 2007, 4. sz.

A fegyveres erők számára összességében azt a *feladatot* határozták meg, hogy mind jelen időszakban, mind a jövőben, békeidőszakban, illetve rendkívüli helyzetben is legyenek képesek: *fenntartani a hadászati visszatartás potenciálját*; az *állandó készenlétű erők* magasabbegységei és egységei pedig – harckészültségi feladataikra való állandó készenlét fenntartásával – külön mozgósítási rendszabályok bevezetése nélkül, *álljanak készen egyidejűleg két, bármilyen típusú fegyveres konfliktusban* a feladatok végrehajtására, valamint – egyidejűleg – békeműveletekben való részvételre, akár önálló nemzeti kötelességgel, akár többnemzeti koalícióban.

A katonapolitikai helyzet kiéleződése esetén Oroszország fegyveres erői végrehajtják a hadászati szétbontakozás feladatait, befejezik a felkészülést a haditevékenységek megkezdésére, háború időszakában minden földrajzi térségben visszaverik a szembenálló fél támadását, és biztosítják az állam szuverenitását és területi épségét.

A fegyveres erők alkalmazása azonban egyáltalán nem korlátozódna csupán válaszdadásra, hanem *megelőző jellegű is lehet*. Az állami, illetve katonai vezetők több esetben nyilatkoztak – legutóbb Balujevszkij hadseregtábornok, a vezérkar főnöke, a védelmi miniszter első helyettese 2008 januárjában – arról, hogy *Oroszország fegyveres erői az orosz államot fenyegető súlyos veszély esetén képesek megelőző csapást mérni – akár nukleáris eszközzel is – az orosz állam érdekeinek védelme, a veszély elhárítása céljából*.

Oroszország új katonai stratégiájának kidolgozását a Föderáció Nemzetbiztonsági Tanácsának 2005. június 28-án kelt határozata alapján megkezdték. Az új katonai doktrínában várhatóan tükröződnek majd az orosz geopolitikai gondolkodás változásai. Az orosz katonai stratégia várható változásáról, illetve a fegyveres erők átalakításáról korábban⁶ részletesen írtam; itt – mintegy összegezve a korábbi megállapításokat – *a következőket tartom célszerűnek kiemelni*:

- Oroszország fegyveres erői a XXI. század első felében – várhatóan – *új minőségre* tesznek szert, radikális változások várhatóak mind struktúrájukban, mind felszereltségükben, mind doktrinális elveikben, melyek hatásaként lényegesen megváltoznak a haderő képességei;
- az orosz fegyveres erők átalakítására – és végső soron a jelenleg kimunkálás alatt álló katonai doktrínára – jelentős és közvetlen hatással lesznek a bekövetkező, illetve a már bekövetkezett katonatechnikai áttörések;
- az orosz haderő várhatóan professzionálissá válik és tovább változik az arány a hadászati erők javára a fegyveres erők haderőnemeinél, azon belül pedig megnő a légierő, a légvédelem, a műholdbázisú (kozmosz) erők jelentősége és részaránya;
- az orosz fegyveres erőkön belül elsődleges lehet az összhaderőnemi mobil erők fejlesztése;
- várhatóan alapvetően változnak a haderő vezetési-informatikai rendszerei, melyek alapját a többfunkciós, automatizált rendszerek fogják képezni;

6 Deák János: Az Oroszországi Föderáció Katonai Stratégiája, Tanulmány, ZMNE, Budapest, 2006.

- a különleges műveleti erőket fejleszteni fogják, ezeket képessé kívánják tenni nem csupán a válságreagáló, illetve helyi katonai műveletekben való alkalmazásra, hanem regionális, sőt nagyméretű műveletekben való részvételre is;
- a nukleáris fegyver mint a visszatartás – ma még – fő eszközrendszere megmarad az orosz fegyveres erők rendszerében.

Az orosz stratégiai törekvéseket a legutóbbi időben azzal *nyomatékosítják*, hogy új típusú hadászati, illetve hadszíntéri támadó eszközöket tesztelnek, új technológiák jelennek meg a haderőnemeknél és fegyvernemeknél, kísérletek folynak a hadászati-hadműveleti vezetési rendszer korszerűsítésére.

Az orosz katonai doktrína elfogadása a közeljövőben várható, az abban foglaltakat tanulmányoznunk kell majd, és le kell vonnunk a szükséges következtetéseket. Addig sem kerülhetik el figyelmünket a napi – a témával szorosan összefüggő – események, mint az orosz hadászati légierő járőröztetése a hidegháború időszakából már jól ismert légterekben – az Indiai-óceán térségében, az észak-atlanti körzetekben, illetve más, stratégiaileg ma is fontos területek felett. Az is figyelemre méltó, hogy az orosz haditengerészet is felújította távoli vizeken a tevékenységét 2008 első napjaiban.

Az orosz állami vezetés várhatóan minden tekintetben erősíteni akarja fegyveres erőit. A Föderáció – egyre javuló – anyagi, pénzügyi lehetőségei pedig lehetővé teszik, hogy a hadászati visszatartás feltétlen prioritása mellett a haderőt elfogadható *aszimmetrikus*⁷ szinten tartsák, vagyis biztosítsák az általános rendeltetésű erőknél is a kellő és elégséges visszatartást.

Befejezés

A XXI. század háborúi valószínűleg jellemzően fentebb kifejtett gondolatokat, az utóbbi évtizedek fegyveres küzdelmeinek tapasztalatai, illetve a napjainkban is folyó műveletek és kutatások alapján összegeztem, ugyanakkor mégis azt gondolom, hogy csak nagy hibaszázalékkal láthatunk előre. Ennek oka pedig egyebek mellett abban van, hogy amit a közelmúltban a végbement, illetve napjainkban is folyó katonai műveletek során tapasztaltunk, az távolról sem lehet alapja nemhogy középtávú, de a közeli időszakra sem egy elfogadható és adekvát prognózisnak. Miért? Egyebek között azért sem, mert például a Jugoszláviában, Afganisztánban, Irakban végrehajtott hadműveletek bár sok áldozattal jártak és bonyolultak, de lényegében egyoldalúak voltak, viszonylag gyenge ellenség ellen folytak. A hadtudományi kutatások a hidegháború befejezését követően általában a válságreagáló műveletek katonai aspektusaira irányultak, ma is elsősorban ezzel foglalkoznak, és nem igazán az összemérhető erejű, illetve a komolyabb katonai ellentevékenységre képes ellenség elleni háborúkkal, katonai műveletekkel.

Ezt is figyelembe véve, és különösen abból adódóan, hogy a világban végbemelő politikai, gazdasági, környezeti, szociális, etnikai, vallási és más folyamatok, illet-

7 Az Oroszországi Föderáció fegyveres erők fejlesztésének „aszimmetrikus” elve eltér az általunk általában alkalmazott aszimmetria tartalmától; és (leegyszerűsítve) azt jelenti, hogy az orosz fegyveres erőket az ország teherbíró képességét is figyelembe véve, csak olyan mértékben fejlesztik, ami garantálja a katonai visszatartást (elrettentést).

ve jelenségek megnehezítik a jövő katonai konfliktusai jellegének prognosztizálását, a kutató is célszerűbbnek látja, *ha prognózis helyett tendenciákat próbál megfogalmazni. Ezek közül a fontosabbak a következők:*

- a fegyveres erők hadászati és hadműveleti szétbontakozása (felvonulása, átcsoportosítása) időtartamának jelentős csökkentése;
- a légi és kozmikus térségekben végrehajtott műveleteknél fő műveleti nemként még inkább előtérbe kerül a támadó tevékenység;
- a hadászati műveletekben, hadműveletekben elsősorban azokat az erőket alkalmazzák, melyek képesek csapásokat mérni az ellenség harci potenciáljának legfontosabb komponenseire;
- a katonai műveletekben azok a tevékenységi formák és módok érvényesülhetnek és lesznek hatékonyak, melyek összhangban vannak az összhaderőnemi, illetve összefegyvernemi erők és eszközök maximálisan széttagolt alkalmazásával;
- a fegyveres küzdelemben a kiemelt hadászati, illetve hadműveleti céllal bevett, erő- és eszközfölényben lévő csoportosítások, illetve a más feladatokat végrehajtó, maximálisan széttagoltan működő erők és eszközök összhangban kerülnek alkalmazásra;
- a csapatok (erők) mobilitásának jelentősége lényegesen nőni fog, nem csak harcászati és hadműveleti, hanem hadászati szinten is.

Végül egy – véleményem szerint nem érdektelen – gondolatot befejezőként szeretnék megosztani az olvasóval. Ez az ún. „*hadikultúrák*” (más megnevezéssel „stratégiai kultúrák”) értelmezése napjainkban. Részleteiben nem kifejtve, és nem indokolva azt gondolom, hogy a hadikultúrák konvencionális felosztása (mozgás-centrikus, anyag-centrikus kultúrákra, illetve a hagyományos értelemben vett gerilla hadviselésre) korábban, főleg a gépi háborúk időszakában helyes volt, és azok a kutatók, akik ezzel tudományos igénnyel foglalkoztak, minden tiszteletet megérdemelnek.

Más körülmények között, és figyelembe véve a fentebb leírt tendenciákat, mégis más megközelítések látszanak reálisabbaknak. Így például, elképzelhető – és valószínűleg jól indokolható –, hogy a magas szintű technológiákat alkalmazó, és képességeiknél fogva azokat haderejükkel globálisan is érvényesíteni tudó haderők egy *magas szintű hadikultúrát* képviselnek, azok a haderők pedig, amelyek nem rendelkeznek sem hasonló technológiákkal, sem korszerű szervezetekkel, sem korszerű kiképzési doktrínákkal valószínűleg más, elmaradottabb, netán a gépi háborúk szintjén maradt hadikultúrákat képviselnek. Bonyolultabb kérdés, hogy az ún. „gerilla hadviselés”-hez hasonló haditevékenységeket folytató haderőket (melyek teljesen különböző harctevékenységi formákat és módokat is alkalmaznak) hova soroljuk?

Minderre csak azért tartottam érdemesnek kitérni, hogy belátható legyen az a szükségszerűség, miszerint a fejlett, a jövő háborúira, katonai konfliktusaira, válság-reagáló műveleteire felkészülő haderők működését, alkalmazását, a katonai stratégia változását minden haderőnek, államnak, szövetségnek tanulmányoznia szükséges, és amit lehet az új képességekből – létrehozni, mert *egyébként nem hogy az interoperabilitást, de a kompatibilitást sem lesznek képesek elérni vagy megtartani.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A szövetség stratégiai koncepciója (Washington D.C., 1999. április 23–24., NATO-tükör dokumentáció, 1999. nyár);
2. The National Security Strategy of the United States of America (The White House Washington, 2002, September és March 2006);
3. The National Military Strategy (Shape, Respond, Prepare New – A Military Strategy for a New Era), Washington 1997;
4. Kószegvári Tibor: A hadtudomány fejlődése az ókortól a XXI. századig – II., Felderítő Szemle, 2007. szeptember, 93 – 113. oldalak;
5. Lakatos Zsolt: Preventív vs. Proaktív műveletek, Felderítő Szemle, 2007. szeptember, 7–14. oldalak;
6. Malüsev, A.I.: Voennaja sztrategija Rosszjjszkaj Federacii v nacsale XXI.veka, Voennaja Müszl, 2007. november, 16 –25. oldalak;
7. Az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői fejlesztésének aktuális feladatai, <http://www.rian.ru/rian/intro.cfm?docid=261>;
8. Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója, és a Föderáció katonai doktrínája, Új Honvédségi Szemle, 2000/5. füzet;
9. Deák János – Szternák György: Az orosz geopolitikai gondolkodás megváltozásának tükröződése az új orosz katonai doktrína tervezetében, Felderítő Szemle, 2007/2. szám;